

СИНЕЛЬНИКОВ Є. В.,
суддя
(Верховний Суд)
аспірант кафедри цивільно-
правових дисциплін
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 347.9/347.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.10>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена особливостям вирішення судами спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини у період дії на території України воєнного стану у зв'язку із повномасштабним вторгненням військ держави-окупанта.

У статті наголошено, що в умовах воєнного стану позитивні зобов'язання держави мають виконуватися з відносною прогнозованістю підходів, а суди продовжують здійснювати свої повноваження і функції.

Звернуто увагу на необхідності врахування і оцінки судами при вирішенні спорів між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини обставин, пов'язаних із введенням в Україні воєнного стану, зокрема щодо безпеки дитини у зв'язку із проведенням бойових дій, поширення внаслідок цього інфекційних хвороб, пошкодження цивільної інфраструктури, наявності джерел існування тощо. Визначено, що сам факт запровадження на території України воєнного стану не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з одним із батьків. Також запропоновано виважено підходити до оцінки обставин, пов'язаних із проходженням одним із батьків (чи обома батьками) військової служби, участю у бойових діях, виїздом (відрадженням) для виконання бойових завдань.

Підкреслено необхідність оцінки судами при вирішенні спорів про місце проживання дитини під час воєнного стану всіх обставин справи у їх сукупності, залучення всіх учасників справи (особливо батьків дитини) до співпраці, застосуванні гнучких підходів до ухвалення рішень у цій категорії спорів з урахуванням інтересів дитини, а також рівності прав батьків та їх обов'язків щодо виховання дитини.

Зроблено аналіз судової практики з вирішення спорів про визначення місця проживання дитини під час дії воєнного стану.

Звернуто увагу на запропоновані зміни до процесуального закону, спрямовані на спрощення порядку розгляду цивільних справ з дотриманням розумних строків, належне повідомлення учасників справи та вручення судових рішень.

Ключові слова: судові спори між батьками щодо визначення місця проживання дитини, воєнний стан.

Synelnykov Ye. V. Some aspects of resolving disputes about determining the place of residence of a minor child during martial law

The article is devoted to the peculiarities of resolving disputes by the courts about the determination of the place of residence of a minor child during the period

of martial law on the territory of Ukraine due to the full-scale invasion of the troops of the state-occupant.

It is noted that the positive obligations of the state must be fulfilled with relative predictability of approaches during martial law, and the courts continue to exercise their powers and functions.

The author emphasizes that courts should take into account and evaluate the circumstances related to the introduction of martial law, in particular regarding the safety of the child, the availability of civil infrastructure, sources of livelihood, etc. It was determined that the only fact of the introduction of martial law on the territory of Ukraine is not a sufficient basis for determining the place of residence of the child with one of the parents. It is also suggested to take a balanced approach considering the circumstances related to the military service of the parents (or both parents), sending a serviceman to perform combat missions.

It is recommended during martial law to evaluate all circumstances in aggregate, to involve all participants in the case about a child's place of residence (especially the child's parents) to cooperate, to be flexible in making decisions in this category of disputes, taking into account the interests of the child, as well as the equality of parents' rights and their responsibilities regarding the upbringing of the child.

Some judicial practice about resolving disputes on determining the child's place of residence during martial law was analyzed.

It was shown changes to the procedural law, aimed to simplify the civil proceeding during reasonable terms, proper service of subpoenas and court decisions.

Key words: *judicial disputes concerning determination of the minor child's place of residence, martial law.*

Вступ. Повномасштабне вторгнення держави-окупанта в Україну принесло смерть та руйнування. Велика кількість сімей були вимушено розділені – один із батьків (бабуся, дідусь) разом із дітьми перемістилися за межі України. Значна частина дітей була примусова переселена на територію держави-окупанта. У значній кількості сімей один із батьків перебуває у лавах Збройних Сил України чи інших силових структур, в зоні ведення активних бойових дій, а дитина очевидно проживає з іншим із батьків. Абсолютно безпечного місця в Україні держава-окупант не лишає. При цьому в залежності від місця фактичного проживання дитини рівень небезпеки для її життя та благополуччя може суттєво відрізнятись. У цій статті запропоновано підтримати дискусію щодо здійснення правосуддя у цивільних справах та визначення основних критеріїв, які мають враховуватися і підлягати оцінці судами при вирішенні спорів про визначення місця проживання дитини на території України в умовах воєнного стану. Проблеми здійснення батьками прав та обов'язків по вихованню дитини, вирішення спорів між батьками щодо дітей у своїх працях досліджували, зокрема, такі науковці, як: Л. А. Савченко («Особисті права та обов'язки батьків і дітей за сімейним законодавством України», 1997 р.), Л. В. Красицька («Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків та дітей», 2015 р.), О. В. Синегубов («Здійснення особистих немайнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб», 2015 р.), К. О. Стопченко («Судочинство у справах про оспорювання батьківства та материнства», 2019 р.), О. В. Резвова («Права та обов'язки батьків щодо виховання дитини в сімейному праві України, 2021 р.).

Постановка проблеми. Метою цієї статті є висвітлення проблемних аспектів при вирішенні судами спорів про визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану, повномасштабного збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Дитинство є цінним і неповторним етапом у житті кожної людини, під час якого проходить розвиток та становлення особи як члена суспільства, здатного до саморозвитку та позитивної діяльності.

Не слід забувати, що діти і підлітки є дуже важливою категорією населення для підтримки життєздатності соціуму, ця категорія населення формує основу розвитку дер-

жави, від фізичного і морального здоров'я молодого покоління залежить майбутнє нації в цілому [1, с. 4].

Дитинство повинно знаходитись в одній площині поряд із такими фундаментальними правовими цінностями, як життя, здоров'я, свобода, безпека, справедливість. Його обєригання та забезпечення сталого існування є запорукою правового суспільства і держави, оскільки до кінця періоду дитинства дитина перетворюється на правового партнера дорослих членів сім'ї та суспільства в цілому [2, с. 75].

Визначення місця проживання малолітньої дитини не тільки істотно вплине на її психофізичний розвиток у дитинстві, а й визначатиме у більшості своїй поведінку дорослої людини у майбутньому, тому судам необхідно виважено і гнучко підходити до прийняття судових рішень у таких спорах з урахуванням знань фахівців у цій галузі та інтересів дитини, заохочуючи всіх учасників справи (особливо батьків) до співпраці.

У доповіді Організації Об'єднаних Націй (Graça Machel) про вплив збройних конфліктів на дітей від 26 серпня 1996 року звернуто увагу на тому, що війна становить серйозну небезпеку для фізичного та психічного здоров'я дітей. Діти у зоні бойових дій зазнають катувань, отримують серйозні травми, залучаються до участі у бойових діях. Брак їжі негативно впливає на імунну систему та розвиток організму, а погані житлові умови сприяють розповсюдженню інфекційних хвороб. Нестача медикаментів та недостатність медичного персоналу (якості послуг) збільшують рівень захворюваності та смертності. Діти втрачають рідних та друзів, можуть примусово залучатися до робіт, ризик зловживання алкоголем чи вживання наркотичних засобів в умовах війни підвищується. Знищення цивільної інфраструктури обмежує можливості у навчанні. Діти примусово переміщуються. Під час війни батьки зазвичай зосереджуються на виживанні, тому приділяють менше уваги дітям.

У доповіді наголошено на тому, що дитинство є недоторканим, запропоновано втілювати в життя природний інстинкт батьків захищати дітей, а також визнати, що наші діти мають право на мир, і мир є правом кожної дитини [3].

За даними Управління Верховного комісара ООН за рік повномасштабної війни в Україні загинуло 487 дітей, ще 954 дитини було поранено.

Очевидно, що вказані вище проблеми є одними із найгостріших та потребують нагального вирішення. У той же час зазначені фактори також підлягають врахуванню судом у випадку ініціювання одним із батьків питання про визначення місця проживання малолітньої дитини.

Повноваження судів не можуть бути припинені у період дії воєнного стану (частина перша статті 10, частина друга статті 12-2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4]).

Конвенцією ООН про права дитини 1989 року гарантовано, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (стаття 3). Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування (стаття 18) [5].

Статтею 24 Конвенції про захист цивільного населення під час війни передбачено, що сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин, догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню

освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями. Сторони конфлікту сприятимуть прийманню цих дітей нейтральною країною на час конфлікту за згодою держави-покровительки, якщо така є, та коли гарантується додержання принципів, викладених в абзаці першому [6].

Отже, держава продовжує виконувати під час дії воєнного стану свої позитивні зобов'язання щодо захисту, зокрема, сімейних прав та інтересів осіб на території України, захисту інтересів дітей і забезпечення їх зростання у благополучній атмосфері.

Виходячи зі змісту статті 161 Сімейного кодексу України, при вирішенні спорів між матір'ю та батьком щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

Орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини.

При розгляді справ щодо визначення місця проживання дитини суди виходять з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан дитини, ставлення дитини до проживання з одним із батьків або з кожним із них по черзі, вплив конфліктної ситуації на дитину. Також суди беруть до уваги особисті якості батьків, відносини, які існують між кожним з батьків і дитиною (як виконують батьки свої батьківські обов'язки по відношенню до дитини, як враховують її інтереси, чи є взаєморозуміння між кожним з батьків і дитиною), можливість створення дитині умов для виховання і розвитку, а також оцінюють баланс між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах.

Дитина не може бути залишена у небезпечній для її фізичного та психічного здоров'я ситуації. Отже, серед інших обставин, що мають істотне значення, судам слід досліджувати безпекову ситуацію та обмеження, пов'язані із проведенням бойових дій та їх наслідками. При цьому сам факт запровадження на території України воєнного стану не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з одним із батьків, зокрема з тим, який проживає за межами України.

Слід звернути увагу, що результатами розгляду у касаційному порядку справи № 750/9620/20 Верховний Суд погодився з висновком суду апеляційної інстанції про визначення місця проживання дитини з матір'ю. У той же час аргумент матері про те, що після початку бойових дій на території м. Чернігова у 2022 році вона пропонувала вивезти сина за межі України, однак батько відмовився передати їй дитину, не був оцінений судом апеляційної інстанції як такий, що свідчить на користь проживання дитини з матір'ю [7].

При вирішенні іншого спору між батьками про визначення місця проживання дитини (справа № 344/7865/21) суди не надали перевагу матері, яка після початку на території України широкомасштабних бойових дій проживає на території Німеччини, визначивши, за результатами оцінки доказів та інтересів дитини, її місце проживання з батьком на території України [8].

Верховний Суд у постанові від 16 листопада 2022 року у справі № 953/6251/21, скасовуючи постанову Харківського апеляційного суду про повернення дитини до місця постійного проживання в Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, зазначив, що воєнний стан продовжується у зв'язку з тим, що агресія проти України триває, але у цьому конкретному випадку, з урахуванням обставин справи, найкращим інтересам дитини відповідає перебування дитини разом з матір'ю, оскільки позивач не надав доказів на спростування «серйозного ризику» для дитини в разі її повернення до держави її місця постійного проживання до вивезення матір'ю в Україну [9].

У той же час у постанові від 09 лютого 2023 року у справі № 753/572/20 Верховний Суд вказав, що з огляду на введення воєнного стану в Україні, при вирішенні спорів, що стосуються прав та інтересів дитини, першочерговим завданням держави є забезпечення її безпеки і права на життя. Суд касаційної інстанції погодився з висновком суду апеляційної

інстанції про відмову батькові у позові, пославшись на те, що суд апеляційної інстанції врахував інтереси дитини, її думку (небажання повертатися в Україну), а також безпеку проживання дитини з матір'ю на території Румунії [10].

Отже безпекові питання підлягають врахуванню й оцінці судами у сукупності з іншими обставинами, які мають значення для правильного вирішення спору про визначення місця проживання малолітньої дитини.

Також не може бути єдиною достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з одним із батьків перебування іншого з батьків на військовій службі у Збройних Силах України (відсоток жінок складає близько 22%) чи інших силових структурах та направлення (відрядження) до зони бойових дій.

Доцільно звернути увагу, що під заборону розлучення дитини зі своєю матір'ю в контексті Декларації прав дитини 1959 року, яка була прийнята після Другої світової війни, слід розуміти не обов'язковість спільного проживання матері та дитини, а право на їх спілкування, турботу з боку матері та забезпечення з боку обох батьків, у тому числі й матері [11].

Материнська перевага була підкріплена неперевіреною післявоєнною психоаналітичною теорією, яка зосереджувалася на винятковій важливості матері; дослідженнях раннього розвитку дитини, які зосереджені виключно на матерях і дітях; а також дослідженнях раннього розлучення британських дітей під час Другої світової війни та госпіталізованих дітей, які повідомляли про небезпеку тривалої розлуки дітей із їхніми матерями. Звісно, що деякі дослідження доводили, що емоційний зв'язок матері з дитиною є сильнішим.

На сучасному етапі принцип рівності прав матері та батька щодо дитини є одним із основних принципів здійснення прав батьків і дітей, який закріплений у нормах міжнародного права та є характерним для національних правових систем більшості держав сучасного демократичного світу. Цей принцип закріплений у законодавстві України та не втрачає своєї сили і під час воєнного стану.

Слід зазначити, що перебування одного з батьків або їх обох на військовій службі підлягає врахуванню судом при вирішенні спору про визначення місця проживання дитини.

Необхідно підкреслити, що близько 142 тис. військовослужбовців Збройних Сил США (дійсної армії, гвардії, а також резерву) є єдиними опікунами неповнолітніх. Крім того, багато військовослужбовців повторно одружилися і живуть у сім'ї одного з біологічних батьків та його нового чоловіка чи дружини [12].

Стабільність допомагає дітям розвиватися, особливо після розлучення, але сім'ї військовослужбовців може бути важче досягти цього, коли вони повинні врахувати направлення (відрядження) у зону бойових дій, особливий характер проходження служби тощо. Щоб якомога більше запобігти потрясінням для дитини, батьки повинні співпрацювати та формувати плани на випадок виникнення відповідних обставин, щоб врахувати виїзд одного або обох батьків у зв'язку з військовими наказами і розпорядженнями.

Коли батьки мають спільну фізичну опіку, а один з батьків тимчасово переміщується у зв'язку із військовою службою, інший з батьків зазвичай здійснює щоденний догляд за дитиною, доки не повернеться військовослужбовець. Після повернення батька-військовослужбовця сім'я як правило відновлює порядок участі у вихованні дитини, який вони мали до цього.

В сучасних реаліях деякі батьки можуть ініціювати цивільні справи, обставини яких свідчать про відсутність фактичного спору між батьками про визначення місця проживання дитини. Такі справи можуть бути ініційовані одним із батьків (як правило батьком) з метою, пов'язаною з подоланням обмежень у виїзді за межі України, або із перебуванням на військовому обліку та мобілізацією. Таким чином судам необхідно ретельно досліджувати докази та встановлювати обставини у кожній справі, виявляти штучні позови і закривати провадження у справах про визначення місця проживання дитини при відсутності предмету спору.

Додатково варто звернути увагу на проект Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судо-

чинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді № 8358 від 13 січня 2023 року, який спрямований на спрощення процесуальної діяльності суду при розгляді цивільно-правових спорів. Цим законопроектом запропоновано удосконалити процедуру письмового провадження у судах всіх інстанцій, визначено особливості судових викликів, повідомлень і вручення судових рішень під час воєнного стану.

Висновки. Виходячи з наведеного вище, можна визначити, що при вирішенні спору між розлученими батьками про визначення місця проживання малолітньої дитини у період воєнного стану обставини, пов'язані із безпекою дитини та наслідками бойових дій, є істотними та підлягають встановленню та оцінці судом. При цьому перебування одного з батьків на військовій службі у Збройних Силах України чи інших силових структурах, а також наявність місця для проживання за межами України не можуть виступати єдиними достатніми підставами для визначення місця проживання з одним із батьків. Ці обставини, а також інші обставини та обмеження, які виникли у зв'язку із запровадженням воєнного стану і веденням воєнних дій, підлягають встановленню й оцінці судом у сукупності з іншими обставинами, з урахуванням принципів рівності прав батьків та забезпечення найкращих інтересів дитини, із заохоченням співпраці всіх учасників спору.

Список використаних джерел:

1. Овчинникова Я. С. Діти і підлітки Донбасу в умовах Великої Вітчизняної Війни: дис. на здоб. наук. ступеня к.ю.н. : спец. 07.00.01 – «Історія України». Д., 2011. 306 с.
2. Синегубов О. В. Здійснення особистих немайнових прав осіб, що не досягли повноліття. дис. на здоб. наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 – «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Х., 2015. 343 с.
3. Доповідь Організації Об'єднаних Націй (Graça Machel) про вплив збройних конфліктів на дітей від 26 серпня 1996 року. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/219/55/PDF/N9621955.pdf?Open+Element>
4. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
5. The UN Convention on the Rights of the Child, adopted by UN General Assembly Resolution 44/25 of November 20, 1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
6. Конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
7. Постанова Верховного Суду від 26 жовтня 2022 року у справі № 750/9620/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107011850>
8. Постанова Івано-Франківського апеляційного суду від 07 лютого 2023 року у справі № 344/7865/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108946282>
9. Постанова Верховного Суду від 16 листопада 2022 року у справі № 953/6251/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107846854>
10. Постанова Верховного Суду від 09 лютого 2023 року у справі № 753/572/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108893173>
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77361954>
12. CHILD CUSTODY FOR MILITARY PARENTS. URL: <https://clagettbarnett.com/child-custody-for-military-parents>

